

Amira TURBIĆ-HADŽAGIĆ (Tuzla)

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

UDK 811.163.4`366.2:34(497.15)"11/14"

DEKLINACIJA LIČNIH ZAMJENICA *JA* I *TI* U BOSANIČNIM PRAVNIM TEKSTOVIMA OD 12. DO 15. STOLJEĆA

U radu autorica ekscerpira i analizira lične zamjenice *ja* i *ti* u bosaničnim pravnim tekstovima od 12. do 15. stoljeća na korpusu od 75 originalnih tekstova. Upotrebu ličnih zamjenica bosaničnih pravnih tekstova uspoređuje sa istim zamjenicama u staroslavenskome jeziku (elementi staroslavenskoga i starobosanskoga), Čajničkome i Divoševome jevanđelju, te u Kopitarovome četverojevanđelju. Na kraju iznosi osobitosti odnosa grafem: fonem/morfem.

1. Uvod

Ovaj prilog je posvećen cijenjenom životu i djelu akademika Vojislava P. Nikčevića u čiju čast je održan Međunarodni naučni simpozij u oktobru/listopadu 2008. godine na Cetinju. Za tu sam znanstvenu prigodu odabrala lične zamjenice *ja* i *ti*, koje se nalaze u bosaničnim pravnim tekstovima od 12. do 15. stoljeća kojima sam se bavila u svojoj doktorskoj disertaciji.

Historijska nas nauka uči da „u periodu od 12. do 15. stoljeća bosanski književni jezik baštini, uz povremena interferiranja, četiri pisma – *glagoljicu*, *ćirilicu*, *bosančicu* (osobit grafijski medij bosanskohercegovačkog tla do 20. stoljeća i Dalmacije do druge polovice 19. st.) i *latinicu* - i tri književna jezika – *latinski*, *staroslavenski* i *bosanski*. (...) Bosanski književni jezik diplomatske građe pripada segmentu autohtono indigene kulture bosansko-humskog (hercegovačkog) srednjovjekovlja. Ova grupa službenih i privatnih pisanih dokumenata zrcali društveno, ekonomsko, političko i kulturno stanje srednjovjekovne feudalne države na latinskome i bosanskome jeziku. U diplomatskoj građi nailazimo na obilnost i raznolikost uklopljenih crta narodnih govora uz zadržavanje

paradigmatske duboke kujuće snage staroslavenskih osobitosti, koje utječu na komunikacijsku jasnoću bosanskoga književnog jezika.

Aktivan život bosančice na cijelom bosansko-humskom prostoru od samih početaka naša je filologija kontinuirano registrirala u bibliografijama, katalozima rukopisa, ili raspravama specijalno posvećenim toj pojavi. Raznolikost ostvaraja (povelje, pisma, darovnice, testamenti, ugovori, priznanice, propusnice) najupečatljivije i najrafiniranije pokazuju (južno)slavenski pisari – dijaci. Na taj način moguće je razumjeti razvoj i postojanost bosansko-humske pisane manire na dvorovima vladara i značajnijih feudalaca kao što su Sankovići, Kosače, Hrvatinići, Pavlovići, Radinovići i dr.

Danas na početku trećeg milenija bosanski književni jezik baštini oko 100 administrativno-poslovnih dokumenata nastalih na prostorima srednjovjekovnog bosansko-humskog (hercegovačkog) tla, koji su produkt državne diplomatske prepiske a ponekad i privatne u vlastitim kancelarijama. Većina bosansko-humske (hercegovačke) diplomatske građe (administrativno-poslovnih dokumenata) pisana je na pergamentu italijanske izrade (Čremošnik 1948, 1950. i 1951) ustavnom, poluustavnom, brzopisnom i kurzivnom bosančicom.” (Turbić-Hadžagić 2005: 147; 151-152).

2. Lične zamjenice: *ja* i *ti*¹

U gramatikama staroslavenskog književnog jezika nailazimo i na ovakvu podjelu zamjenica:

- a) lične / *osobne* zamjenice
- b) povratna zamjenica: sebe, se
- c) nelične zamjenice (nepalatalne i palatalne deklinacije)

Takvu podjelu zamjenica primijenila sam na bosanične pravne tekstove od 12. do 15. st. Lične zamjenice *ja* i *ti* razvrstane su po padežnim oblicima, te broju. Poslije ekscerpirane građe slijede komentari i zaključci koji će u cijelosti obuhvatiti deklinaciju ličnih zamjenica *ja* i *ti*.

Dalje, u ovome dijelu rada upotrebu zamjenica bosaničnih pravnih tekstova usporedit ću sa istim zamjenicama u staroslavenskome jeziku

¹ Lice – “**govorno (prvo)** ~e *gram.* lice koje govori o sebi (jedem, jedemo); (...) **sugovorno (drugo)** ~e *gram.* lice kojem je govor upućen (jedeš, jedete)” – HER, K-Ln 2004: 358.

(elementi staroslavenskoga i starobosanskoga), Čajničkome² i Divoševome jevanđelju,³ te u Kopitarovome četverojevanđelju.⁴

Pri analizi ekscerpiranih ličnih zamjenica *ja* i *ti* iznosit ću osobitosti odnosa grafem: fonem/morfem tamo gdje je korpus pokazao da je to potrebno uraditi zbog, koliko je moguće, jasnijega uvida u stare bosanske bosanične tekstove od 12. do 15. stoljeća.

2.1. Korpus

nominativ jednine:

azъ P 3₁, Azъ_{r[e]čeni kralъ} P 18₂₂, aazъ_{g(ospo)d(i)nъ voevoda} P 27₁₇, ê P 1₁, êa Pi 1₅, ja P 2₁, Ja_{restoe} P 37₃₃, jaa_{voevoda radosavъ} P 27₁₂, jazъ_{veliki banъ} P 4₂.

genitiv jednine:

ôdъ m(e)ne_{samoga} P 4₂₅, Mene_{že videću zemlju} P 17₃, mene_{kneza} P 15₈, men(ъ)je · voevodu radosava Za 1₆, tebe P 12₄.

dativ jednine:

suprotivnoô manê_{roditelju svoômu} Pi 12₇, ako hokete vi mъnê Pi 1₁₃, vsa ôpjina menê_{g(ospo)d(i)nu} P 25₃₄, pri r' i m'eni_{voevodi} P 30₁₈, I lôče Pi 4₇, kъ mъnê P 19₄, po perrini vojevodi sandalju ka mni Pi 4₁₃, kada dođe ka mnije_{s veliciemъ smêr(ъ)stvômъ} Pi 12₈, : bezъ vъsakoe zъledi: razъvê čo mi_{kъto da} P 1₁₂, kraljevstvo mî P 28₉, kako e r[e]čeno mii P 17₁₁, prisezaju tebê_{: kneže kъvašu} · P 1₂, bo tî_{bêhu moi prêroditelje} P 10₅.

akuzativ jednine:

u mene P 1₁₅, I ko' i m'ene_{sin' u' m' k' nezu Ivan' išu} P 30₁₈, ako li sije prêstuplju da me_{sъrne b(og)ъ} P 2₁₅, koi mje_{po tvoje slaťkoi m(i)(o)sti spodobi} P 29₂, Ô troice prîsveta Slava Tebê va te P 17₁, m(u)č(e)niče · h(ri) s(tos)ъ Srefane · ty bo · ô pobivajučih te m(a)laše se · g(o)lje g(ospo)di P 12₂₇, za čъju volju ter(e) tee_{višje pisanje} P 29₃₃.

vokativ jednine:

m(u)č(e)niče · h(ri)s(tos)ъ Srefane · ty bo · ô pobivajučih te m(a)laše se · g(o)lje g(ospo)di P 12₂₇ : b(ož)je te ti_{dai} P 3₉,
zdravie ·

² Jerković 1975.

³ Grickat 1961-1962.

⁴ Jurić-Kappel 2005.

lokativ jednine:

izvoli po mnê P 10₃₅.

instrumental jednine:

predъ mnovъ. P 4₁₆, kъsTihъ se i toboju prihъ božastvenuju blagoditi P 17₂.

nominativ množine:

my jesmo z bogomъ zdravo Pi 2₂, mi držimo Pi 1₄, Mi stěfanъ dabiša Da 1₁, Mii g(ospo)d(i)nъ voevoda
radosavъ pavlovikъ Pr 1₁, i za to smô velike rotje i zapise mii ôd(ъ) nihъ prijali P 29₉, da bismo i mii po ôbičaju
rečene gospode P 14₁₂, vy P 2₈, i bezъ [zъ]lê misli. da vi P 4₁₂.

genitiv množine:

ôť nasъ P 7₂₀.

dativ množine:

u ôno vrême kъda se podviže name ugrъski kralъ kralъ u ime ludovikъ i prihodi u plěvu podъ sokolъ i P 7₆, vъ b(o)
godarovъ nêi namъ zemli P 10₄, ôd(ъ) kralevstva bosan's'koga naamъ dan'no i zapisanno P 23₃, učinihъ i
zapisalъ reč(e)ni g(ospo)d(i)nъ kral(ъ) stefanъ Tvrъtko da e do vika rečenomu gradu i egô ôrъjini tvrđo i neporočno nami i
našimi poslidnimi pače da su vsega stanoviti u vsihъ rečeniuhъ poveljahъ i u zakonihъ P 14₁₉, pravu priěteli byti vamъ
: ôdъ selê: i do vêka P 1₅.

akuzativ množine:

megu nasъ. P 6₂₇, tko li bi naasъ inako učinihъ P 23₄₆, i da ne pridu vrъhъ vasъ s vašimъ P 2₁₄, i moi
vladalъci da vi ljube. i da vi hrane ôdъ zla. P 4₁₅ "VAS".

instrumental množine:

mirъ b(o)ž(i)i sъ namъ: aminъ. P 4₂₇, mejju nami učini P 5₁₇ učini s nami ôrjeno tъgovanie Tu 1₄,
sъ vamy P 1₆, s vami P 2₇.

2.2. Analiza građe

a) Jednina

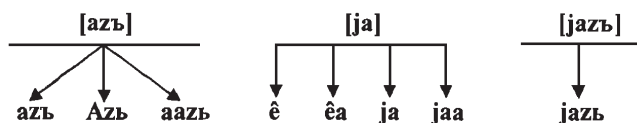
„U nominativu jednine lične zamenice 1. lica jednine (uporedi staroslovenski *azъ*) otpalo je u sandhiju -z, a na početku riječi se učvrstilo protetičko *j-*, te je dobiven oblik *ja*.” (Brozović & Ivić 1988: 26). Isti autori dalje navode da se oblik zamjenice *jaz* sačuvao ponegdje u kajkavštini i čakavštini, ne spominjući, pri tome, štokavski sustav. I Belić tvrdi slično

da oblik zamjenice *jaz*, „koji se inače izgubio na našem terenu, konstatovan je u čakavskom dijalektu na ostrvu Silbi (...) i u žminjskom dijalektu na Istri.” (Belić 1969: 103). Međutim, čakavizam koji je pojavljuje u nom. jed. (*jazb*) vjerovatno dolazi od dubrovačkoga pisara koji je živio i radio u prvoj polovici 13. st.

Zamjenica za **1. lice nom. jed.** u bosaničnim pravnim tekstovima ostvaruje se u staroslavenskome - *azb* i bosanskome liku - *ja*. Staroslavensko *azb* nije rijetko i ne može nam poslužiti za određivanje starine bosaničnoga pravnog teksta, s obzirom da se ovaj stsl. lik pojavljuje iznimno često do druge polovice 15. st. Osobito zna ponekad pasti u oči koliko se pojedini pisar trudi, poput Restoja 1444. g. koji piše naporedno dva oblika jedan do drugoga: bosanski i staroslavenski - *Ja azb bih izabranb* P 37₅. Bosanski lik nas upućuje na zaključak da je pisar iznimno dobro poznao inovacijske procese štokavskoga sistema toga vremena, ali isto tako i da je dobro poznao stsl. normu za koju su, osim Restoja, vezani i drugi pisari.

Prisutnost stsl. oblika ove zamjenice evidentira i D. Gabrić-Bagarić u bosanskohercegovačkim epigrafskim spomenicima, a za njenu pojavnost tvrdi da „morala je biti stilski obilježena jer od najranijih vremena nije pripadala fondu nijednoga govora. Prisuje zamjenice *az* u intitulaciji isprava bosanskih vladara kroz cijeli srednji vijek sugerira da je tipična za visoki i svečani ton, pa nema sumnje da je i u natpisima funkcionirala kao stilem.“ (Gabrić-Bagarić 2005: 121).

U našem korpusu nom. jed. zamjenice za 1. lice ima devet različitih grafijskih rješenja: *azb*, *az̃b*, *aazb*, *ê*, *êa*, *ja*, *jaa*, *jazb*.

Ova praslavenska zamjenica **jā*, a koja je u stsl. imala oblik *azb*, egzistirat će u starobosanskome i bosanskome književnom jeziku u srednjem vijeku u obliku navedenih grafijskih rješenja, te ova lična zamjenica za **1. lice jed.** u krajišničkim pismima druge polovice 17. st. ostvaruje se u dva grafijska lika: *ia*₁₀ [12. 3. 1678; sign. 1984^a, br. 13a],

*ja*₇ [17. st.; sign. 1984^a, br. 72a]. Dakle, osim što se, dijelom, nastavlja srednjovjekovna tradicija grafijskoga rješenja, kasnije se pojavljuje još jedno grafijsko rješenje bilježenja ove lične zamjenice.

Genitiv jed. ličnih zamj. 1. i 2. lica ima stsl. oblike: *mene, tebe*. Zamjenica 1. lica u genitivu jednine ima više grafijskih rješenja: *m(e)ne, mene, men(b)je*.

Gen. jed. ličnih zamjenica 1. i 2. lica u prvoj polovici 17. st. ima oblike: od *mene*₁ [12. 8. 1647; sign. 1984^a, br. 104a]; a od *tebe* nisam lista₅ [12. 8. 1647; sign. 1984^a, br. 104a], dok u drugoj polovici 17. st. u gen. jed. pokazuje samo pune oblike ličnih zamjenica 1. lica: od *mene*₂₁ [12. 3. 1678; sign. 1984^a, br. 13a].

Puni oblik *mene* (pored drugih oblika: *meneka, menekarce*) u gen. jed. Peco navodi u ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne (Peco 2007³: 170-171).

Zamjenica 2. lica u dat. jed. pokazuje samo staroslavenske oblike: *tebê, ti*.

Korpus bosaničnih pravnih tekstova zamjenicu 1. lica u dat. jed. pored stsl. oblika *мѣнѣ i mi*, ostvaruje i sa drugim grafijskim rješenjima: *menê, m'eni, meni, kb mnê, ka mni, ka mnije, mi, mî, mii*. Puni oblici dativa jed. lične zamjenice 1. lica pokazuju ikavsku inačicu *meni* od 14. stoljeća. Kao i u nom. i u dat. jed. imamo jedan primjer lične zamjenice s početka druge polovice 15. st., u kojoj je izražena jaka vokalnost: *manê*.⁵ Najfrekventniji i po brojnoj zastupljenosti najveći broj ostvaraja zamjenica u svim bosaničnim pravnim tekstovima od 12. do 15. st. jeste enklitički oblik zamjenice u dat. jed.: *mi*.

Govori zapadne Hercegovine u dat. jed. pokazuju enklitički oblik *mi i ti* (Peco 2007²: 311), dok enklitički oblik 1. lica jed. u dativu (*mi*) Peco navodi i u ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne (Peco 2007³: 171).

Ako usporedimo zamjenice 1. lica u dat. jed. u prvoj polovici 17. st. vidjet ćemo da se ostvaruju samo u enklitičkom obliku: **jedni** *mi* su govorili₆ [12. 8. 1647; sign. 1984^a, br. 104a], dok u drugoj polovici istoga

⁵ Za dativni oblik *manê* u našem korpusu objašnjenje nalazimo i u *Hrvatskoj gramatici*, u poglavlju *Povijesne jezične promjene* nalazimo: „U zamjenice *ja -e-* iz G prešao je u DL: *мѣнѣ > menê > meni*. U čakavskim i kajkavskim govorima u DL i I vokaliziran je slabi poluglas, pa ti oblici glase: čak. *mani, manom*, (...)“ (Barić & dr. 1997: 627).

stoljeća pokazuju puni i kraći oblik: svake · k *meni* · dohodiš₃₅ [17. st.; sign. 1984^a, br. 19a]; šejera · poslali ste *mi*₃₁ [12. 3. 1678; sign. 1984^a, br. 13a]. Dalje, *zamjenica 2. lica u dat. jed.* u prvoj polovici pokazuje puni i kraći oblik: *tebi* bratu₁ [12. 8. 1647; sign. 1984^a, br. 104a]; dajem *ti*₂ [12. 8. 1647; sign. 1984^a, br. 104a], dok u drugoj polovici 17. st. pokazuje samo kraći oblik: slugu vam · brata · mata · *ti* · ₆ [30. 3. 1678; sign. 1984^a, br. 15a].

U **lok jed.** supostoji jedan oblik sa dativnim oblikom: *mnê*, ali sa različitim prijedložnim vezama.

Za razliku od gen. jed. **oblik lične zamjenice 1. lica u akuzativu** se pored punih oblika pojavljuje i sa enklitičkim oblicima: *me* i *mje*. Bosanični pravni tekstovi puni oblik akuzativa jednine pokazuju s apostrofom u 15. st. Po etimologiji tu nije mjesto niti *jeru*, niti apostrofu: *m'ene* (< *mene*). U cijelome razdoblju srednjovjekovnog perioda apostrof nije postojan i iznimno rijetko se pojavljuje u bosaničnim pravnim tekstovima, pa se prije može pripisati pisarevoj pogrešci (*lapsus calami*) ili pisarevu ugledanju na glagoljične tekstove u kojima se apostrof koristio kao grafijska pojava za označavanje jerova (usp. Damjanović 1984: 44; Jurčević 2002: 25).

Oblici ličnih zamjenica 1. lica jed. u akuz. za razliku od gen. jed. pojavljuju se samo sa enklitičkim oblicima: u dva *me* su puta hotili ubiti₁₉ [12. 8. 1647; sign. 1984^a, br. 104a]. U drugoj polovici 17. st. oblike ličnih zamjenica 1. lica u akuz. jed. istraživani korpus nije pokazao.

Prema Peci ikavskošćakavski govori zapadne Bosne pokazuju pune i enklitičke oblike zamjenica: *mene*, *me*, ali i oblike: *meneka* i *menekarce*, kao i u gen. jed. (Peco 2007³: 171-172).

U **vok. jed.** lična zamj. *ti* pojavljuje se u stsl. obliku (*ty*), zatim zamjenicu *ti* pokazuju bosanični pravni tekstovi i sa ligaturnim grafijskim rješenjem.

Prvo lice u **instrumentalu jed.** (*mnovъ*) bosaničnih pravnih tekstova odstupa od stsl. norme (*тънојѡ*), a gram. morfem **-ov** je iz imeničke deklinacije žen. roda (*ov* < *ou* < *oju* < *ojѡ*).⁶

Drugo lice jed. pokazuje stsl. instrumentalni oblik: *toboju* (< *tobojѡ*).

Lična zamjenica *ja* u instr. jed. pojavljuje se u govorima u oblicima *mnom* i rijetko *menom* (Peco 2007²: 172), te *mnon*, *tobon*, *menom/n*, *tebom/n* (Peco 2007²: 310-311).

⁶ Belić 1969: 40, 41. i 104.

b) Množina

Nominativ množ. 1. i 2. lica pokazuje stsl. oblike: *my*, *vy* i bosanske: *mi*, *vi*. Kod bosanskih oblika u našem korpusu do izražaja dolazi pisareva raznolikost ostvaraja ovih ličnih zamjenica, koja ne dovodi u pitanje značenje: *mi*, *Mi*, *Mii*, *mii*.

U primjeru *Mi stêfanъ dabiša*, zamjenicom 1. lica množine i imenicom u nom. jed. bilo je uobičajeno u vladarskim evropskim poveljama i diplomatskim dokumentima toga vremena, inače, pisanje različitih deklinabilnih riječi sa istom funkcijom i pozicijom, iz čega je isijavala važnost dokumenta koji se pisao.

Dativ množ. ličnih zamjenica 1. i 2. lica poznaje stsl. oblike *namъ* i *vamъ*.⁷ Od 14. st. u upotrebi je oblik *nami* koji se izjednačava sa instrumentalnim oblikom zamj. 2. lica množ. Za razliku od Belićeve⁸ tvrdnje da se oblik *nami* počinje upotrebljavati u 16. st., naš korpus pokazuje oblik *nami* u dativu štokavskoga sustava dva stoljeća ranije.

Potvrđeni su akuzativni dualski oblici u funkciji dativa: među ni čini **P 4**²² “među njima reda”, čine **vi** krivinu **P 4**¹⁶ “čine vam nepravdu” i jedan dativni dualski oblik, na početku 15. st.: *koi je gradъ biô u drъžanije nama s pavlom(ъ) na poli i po župe konavli s obodomъ i capratomъ* **P 25**¹¹.

U bosaničnim pravnim tekstovima 1. lice u dat. množ. nalazimo u obliku *name* iz čakavskoga sustava analogno obliku dat. jednine: *manê*.

Oblik *nami* u dat. množ., koji se u bosaničnim pravnim tekstovima pojavljuje u 14. st., zadržao se do danas u ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne (Peco 2007³: 173).

Lična zamjenica 1. lica u akuzat. množ. javlja se sa dva grafijska rješenja: *nasъ*, *naasъ*. Oblik *naasъ* sa udvojenim vokalima je značajka

⁷ „U oblicima *namъ*, *vamъ* imamo dualnu osnovu *na*, *va* + *mъ*. Tako je i u *nami*, *vami* dualna osnova + *mi*.“ (Ivšić 1970: 221).

⁸ „(...) od XVI v. počinje se *nami*, *vami* upotrebljavati u dat., a u XVII v. i u lok. mn. prema sličnim oblicima kod imenica i drugih zamenica (kada je *h* u lok. mn. kod njih počelo jače iščezavati).“ (Belić 1969: 105).

pisara Pribisava Pohvalića 1419. g., koji sa udvojenim vokalima piše i zamjenicu u dat. množ: *naamъ*.

Stsl. enklitičke oblike u akuz. množ. ima samo lična zamjenica 2. lica: *vi*. U našim tekstovima ovaj oblik pojavljuje se rano, krajem prve polovice 13. st. Oblik *vasъ* prvi se put pojavljuje nekoliko desetljeća ranije.

U Kopitarovome četveroevanđelju, Jurić-Kappel navodi oblike *nasъ* Mt.6,13 i *vasъ* Mt.6,30; Mt.28,14 (Jurić-Kappel2005:173).

Akuzativ množ. za 1. lice Peco bilježi standardizirani oblik: *nas*, te nestandardizirani: *naske*_{nisu zvali} (Peco 2007³: 173).

Pored potvrđenih stsl. oblika ličnih zamjenica 1. i 2. lica ***u instrumentalu množ.*** (*nami*, *vami*), nalazimo i starobosanski oblik *namъ*[□] početkom 13. st.

Da se srednjovjekovna jezična tradicija nastavlja i u narednim stoljećima pokazuju krajišnička pisma iz 17. stoljeća u kojima „lična zamjenica *I. l. mn.* ima izjednačene oblike *DI mn.*: *nami*₁₈ s *vami*₁₉ [12. 3. 1678; sign. 1984^a, br. 13^a] (Turbić-Hadžagić 2006: 291).

Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne pokazuju stari oblik 1. lica u instr. množ. *nami* (Peco 2007³: 173), dok govori istočne i centralne Hercegovine pokazuju, pored standardiziranih, stare instrumentalne množinske oblike i za 1. i za 2. lice: *nami*, *vami* (Peco 2007¹: 198).

U Čajničkome jevanđelju deklinacija zamjenica 1. i 2. lica jed. i množ. ne odstupa od stsl. norme (usp. Jerković 1975: 145–146). Od ličnih zamjenica Grickat u Divoševome jevanđelju navodi samo primjere 1. i 2. lica u akuz. množ.: *vy* i *nasъ* (isp. Grickat 1961-62: 264).

3. Zaključak

Jezične osobitosti ličnih zamjenica *ja* i *ti* u bosaničnim pravnim tekstovima su:

- Naporedne upotrebe staroslavenskih i novih starobosanskih ličnih zamjenica, uz preovladavanje ovih drugih.

- Staroslavenski oblici književnoga jezika ogledaju se u svojim obilježjima i pisarskoj maniri bosaničnih pravnih tekstova supostojeći

sa starobosanskim tokom jezične evolucije na bosansko-humskom (hercegovačkom) tlu. U procesu izgradnje zajedničkoga književnoga srednjovjekovnog idioma sastavljenoga od elemenata dva sistema, staroslavenskoga i starobosanskoga, znatno sudjeluju bosansko-humski (hercegovački) pisari.

- Evidentna je postojanost i opstojnost bosanske redakcije u cijelom srednjovjekovnom periodu, sa potvrđama u kasnijim stoljećima u govornoj i pisanoj riječi.

4. IZVORI I LITERATURA

4.1. IZVORI S KRATICAMA:

1. POVELJA KULINA BANA OD 1189. GODINE **P 1**
2. POVELJA KNEZA HUMSKOG ANDRIJE DUBROVNIKU (1214-1217) **P 2**
3. POVELJA BANA MATEJA NINOSLAVA DUBROVNIKU – PRIJE 1232. GODINE **P 3**
4. POVELJA BANA MATEJA NINOSLAVA DUBROVNIKU OD 22. 3. 1240. GODINE **P 4**
5. POVELJA KNEZA HUMSKOG ANDRIJE DUBROVNIKU (1247-1249) **P 5**
6. PISMO KNEZA ČRNOMIRA DUBROVNIKU (1252-1254) **Pi 1**
7. POVELJA HUMSKOGA ŽUPANA RADOSLAVA DUBROVNIKU OD 22. 5. 1254. **P 6**
8. POVELJA BOSANSKOGA BANA TVRTKA VOJVODI VUKCU HRVATINIĆU OD 11. 8. 1366. **P 7**
9. POVELJA BANA TVRTKA KOTROMANIĆA O POTVRĐIVANJU PRIJATELJSTVA DUBROVNIKU OD 1. 6. 1367. GODINE **P 8**
10. POVELJA BOSANSKOGA BANA TVRTKA OD 9. 2. 1375. **P 9**
11. POVELJA KRALJA TVRTKA DUBROVČANIMA OD 10. 4. 1378. PISANA U ŽRNOVNICI I 17. 6. 1378. ZAVRŠENA U TRSTIVNICI **P 10**
12. POVELJA KRALJA TVRTKA VOJVODI HRVOJU VUKČIĆU HRVATINIĆU OD 12. 3. 1380. **P 11**
13. POVELJA KRALJA TVRTKA DUBROVNIKU O UKIDANJU SLANICE U DRAČEVICI OD 2. 12. 1382. **P 12**
14. PISMO KRALJA TVRTKA KNEZU, SUDIJAMA I VLASTELI DUBROVAČKOJ OD 19. 5. 1389. **Pi 2**

15. POVELJA BRAĆE BJELJAKA I RADIČA SANKOVIĆA DUBROVNIKU OD 15. 4. 1391. 13
16. POVELJA KRALJA STEFANA DABIŠE DUBROVČANIMA OD 17. 7. 1392. **P** 14
17. DAROVNICA KRALJA DABIŠE KĆERI STANI I KNEZU JURIJU RADIVOJEVIĆU OD 26. 4. 1395. **Da** 1
18. POVELJA KNEZA PAVLA RADINOVIĆA DUBROVČANIMA OD 25. 3. 1397. **P** 15
19. POVELJA KRALJA STJEPANA OSTOJE DUBROVNIKU OD 20. 11. 1398. **P** 16
20. POVELJA KRALJA STJEPANA OSTOJE DUBROVNIKU OD 15. 1. 1399. **P** 17
21. PISMO KRALJA OSTOJE DUBROVNIKU OD 15. 1. 1399^a. **Pi** 3
22. POVELJA KRALJA STEFANA OSTOJE DUBROVNIKU OD 5. 2. 1399. **P** 18
23. PISMO BOSANSKE KRALJICE JELENE GRUBE DUBROVNIKU OD 5. 3. 1399. GODINE **Pi** 4
24. POVELJA RADIČA SANKOVIĆA I ŽUPANA BJELJAKA DUBROVČANIMA OD 25. 8. 1399. **P** 19
25. POVELJA KRALJA STIPANA TVRTKA TVRTKOVIĆA DUBROVČANIMA OD 20. 6. 1405. **P** 20
26. KRALJ STIPAN OSTOJA POTVRĐUJE DUBROVČANIMA POVLASTICE PRETHODNIH KRALJEVA 4. 12. 1409. **Po** 1
27. PISMO VOJVODE SANDALJA DUBROVNIKU OD 19. 10. 1413. **Pi** 5
28. POVELJA KRALJA STIPANA OSTOJE DUBROVNIKU OD 20. 11. 1414. **P** 21
29. PISMO KRALJA OSTOJE DUBROVNIKU OD 28. 10. 1416. **Pi** 6
30. DRUGO PISMO KRALJA OSTOJE DUBROVNIKU OD 28. 10. 1416.^a **Pi** 7
31. PISMO KRALJA OSTOJE DUBROVNIKU OD PROSINCA 1416. **Pi** 8
32. PISMO KRALJA OSTOJE DUBROVNIKU IZ 1418. **Pi** 9
33. POVELJA KRALJA STIPANA OSTOJE DUBROVNIKU OD 5. 3. 1419. **P** 22
34. POVELJA SANDALJA HRANIĆA I NJEGOVE BRAĆE OD 24. 6. 1419. **P** 23
35. POVELJA KRALJA STIPANA OSTOJE DUBROVNIKU OD 4. 12. 1419. **P** 24
36. POVELJA SANDALJA HRANIĆA I NJEGOVE BRAĆE VUKCA I VUKA, TE SINOVCA STIPANA DUBROVNIKU OD 30. 5. 1420. **P** 25
37. POVELJA KRALJA TVRTKA TVRTKOVIĆA DUBROVNIKU OD 16. 8. 1420. **P** 26
38. POVELJA VOJVODE RADOSAVA PAVLOVIĆA DUBROVNIKU OD 24. 4. 1421. **P** 27
39. POVELJA KRALJA TVRTKA II TVRTKOVIĆA DUBROVNIKU OD 18.

8. 1421. **P** 28
40. POVELJA VOJVODE RADOSAVA PAVLOVIĆA DUBROVČANIMA OD 7. 4. 1423. **P** 29
41. POVELJA KNEZA RADOSAVA PAVLOVIĆA OD 31. 12. 1427. **P** 30
42. POVELJA TVRTKA II TVRTKOVIĆA DUBROVNIKU OD 2. MARTA 1433. **P** 31
43. ZAKLETVA RADOSAVA PAVLOVIĆA NA MIROVNI UGOVOR SA DUBROVNIKOM OD 25. 3. 1433. **Za** 1
44. POVELJA STJEPANA KOSAČE DUBROVNIKU OD 10. 10. 1435. **P** 32
45. POTVRDA KNEZA RADOSAVA PAVLOVIĆA DUBROVNIKU OD 31. 1. 1437. **Po** 2
46. PISMO TVRTKA II TVRTKOVIĆA DUBROVNIKU OD 26. 3. 1438. **Pi** 10
47. PRIZNANICA RADOSAVA PAVLOVIĆA DUBROVNIKU IZ SIJEČNJA 1439. **Pr** 1
48. POTVRDA VOJVODE RADOSAVA, NJEGOVE ŽENE TODORE I SINA IVANIŠA DUBROVNIKU OD 19. 8. 1439. **Po** 3
49. POVELJA STJEPANA KOSAČE SA SINOVIMA VLADISAVOM I VLATKOM DUBROVNIKU OD 7. 5. 1440. **P** 33
50. POVELJA RADOSAVA PAVLOVIĆA O SLOBODI TRGOVANJA ZA DUBROVAČKE TRGOVCE OD 10. 4. 1441. **P** 34
51. POVELJA VOJVODE IVANIŠA, SINA RADOSAVA PAVLOVIĆA, DUBROVNIKU OD 29. 9. 1442. **P** 35
52. POVELJA STJEPANA KOSAČE, JELENE I NJIHOVOGA SINA VLADISAVA DUBROVNIKU OD 1. 4. 1443. **P** 36
53. PISMO TVRTKA II TVRTKOVIĆA DUBROVNIKU OD 22. 6. 1443. **Pi** 11
54. POVELJA KRALJA TOMAŠA DUBROVNIKU OD 3. 9. 1444. **P** 37
55. DAROVNICA KRALJA TOMAŠA OSTOJIĆA BRAĆI DRAGIŠIĆIMA OD 22. 8. 1446. **Da** 2
56. TRGOVAČKI UGOVOR KRALJA TOMAŠA I TROGIRANINA KNEZA NIKOLE OD 3. 2. 1449. **Tu** 1
57. POTVRDA VLADISAVA, SINA HERCEGA STJEPANA, DA JE PRIMIO ZAJAM OKO 1450. **Po** 4
58. PRVA POTVRDA HERCEGA STJEPANA KOSAČE OD 5. 7. 1450.¹ **Po** 5
59. DRUGA POTVRDA HERCEGA STJEPANA KOSAČE OD 5. 7. 1450.² **Po** 6
60. POVELJA KRALJA TOMAŠA DUBROVNIKU OD 18. 12. 1451. **P** 38
61. MIROVNO PISMO HERCEGA STJEPANA KOSAČE OD 19. 7. 1453. **Pi** 12
62. PISMO HERCEGA STJEPANA KOSAČE OD 19. 7. 1453.^a **Pi** 13
63. POVELJA HERCEGA STJEPANA KOSAČE DUBROVNIKU OD 11. 4. 1454. **P** 39
64. DAROVNICA KRALJA STJEPANA TOMAŠA SINOVIMA IVANA JURČINIĆA OD 19. 2. 1459. **Da** 3
65. POVELJA HERCEGA STJEPANA KOSAČE DUBROVNIKU OD 13. 10.

1461. **P** 40
66. POVELJA KRALJA STEPANA TOMAŠEVIĆA DUBROVNIKU OD 23. 11. 1461. **P** 41
67. PRVA POVELJA KRALJA STIPANA TOMAŠEVIĆA DUBROVNIKU OD 25. 11. 1461.¹ **P** 42
68. DRUGA POVELJA KRALJA STIPANA TOMAŠEVIĆA DUBROVNIKU OD 25. 11. 1461.² **P** 43
69. TREĆA POVELJA KRALJA STIPANA TOMAŠEVIĆA DUBROVNIKU OD 25. 11. 1461.³ **P** 44
70. ČETVRTA POVELJA KRALJA STIPANA TOMAŠEVIĆA DUBROVNIKU OD 25. 11. 1461.⁴ **P** 45
71. POTVRDA HERCEGA STJEPANA KOSAČE DUBROVNIKU POSLIJE 3. 2. 1464. **Po** 7
72. POTVRDA HERCEGA STJEPANA KOSAČE DUBROVNIKU 17. 9. 1465. **Po** 8
73. POTVRDA VLADISAVA, SINA HERCEGA STJEPANA, DA JE PRIMIO 1 000 PERPERA 13. 10. 1465. **Po** 9
74. POTVRDA HERCEGA STJEPANA KOSAČE DUBROVNIKU OD 5. 12. 1465. **Po** 10
75. POTVRDA HERCEGA STJEPANA KOSAČE POSLIJE 3. 2. 1466. U DUBROVNIKU **Po** 11

4.2. IZVORI ZA USPOREDBU:

1. Pismo Mehmeda Čelebije od 12. 3. 1671; sign. 1984^a, br. 4^a
2. Pismo Resul age i Sulejmana Agića knezu i dubrovačkoj gospodi iz 1675; sign. 1984^a, br. 12^a
3. Pismo Huseina kadije novskoga od 12. 3. 1678; sign. 1984^a, br. 13^a
4. Pismo Sulejmana Agića Dubrovniku od 29. 3. 1678; sign. 1984^a, br. 14^a
5. Pismo Nike Kuvelića od 30. 3. 1678; sign. 1984^a, br. 15^a
6. Pismo iz 17. st.; sign. 1984^a, br. 19^a
7. Pismo hercegovačkoga Ibrahim paše iz 17. st.; sign. 1984^a, br. 72^a
8. Pismo Omera Čelebije i njegove družine iz 17. st.; sign. 1984^a, br. 76^a
9. Pismo Hadžagić bega iz 17. st.; sign. 1984^a, br. 81^a
10. Pismo Stipe iz Zaostroga od 12. 8. 1647; sign. 1984^a, br. 104^a

4.3. LITERATURA:

1. Anđelić, Pavao, 1960-1961. Revizija čitanja Kulinove ploče, *Glasnik zemaljskog muzeja, Arheologija*, sv. 15-16, Sarajevo.
2. Barić, Eugenija, Lončarić, Mijo, Malić, Dragica, Pavešić, Slavko, Peti, Mirko, Zečević, Vesna, Znika, Marija 1997. *Hrvatska gramatika, II*,

-
- promijenjeno izdanje*, Zagreb: Školska knjiga.
3. Belić, Aleksandar, 1958. *O prirodi jezika i jezičkom razvitku*, Beograd.
 4. Belić, Aleksandar 1969. *Istorija srpskohrvatskog jezika, Knj. II, sv. 1, Reči sa deklinacijom*, Beograd: Naučna knjiga.
 5. Bratulić, Josip, 1995. *Leksikon hrvatske glagoljice*, Zagreb: Minerva.
 6. Brozović, Dalibor, Ivić, Pavle 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz 2. izd. Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod «Miroslav Krleža», 120 str.
 7. Gregor, 1948. Bosanske i humske povelje srednjega vijeka – u: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Nova serija, sv. III, Sarajevo.
 8. Čremošnik, Gregor, 1950. Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka II – u: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Nova serija, sv. IV-V, Sarajevo.
 9. Čremošnik, Gregor, 1951. Bosanske i humske povelje srednjega vijeka – u: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Nova serija, sv. VI, Sarajevo.
 10. Damjanović, Stjepan 2003. *Staroslavenski jezik. Četvrto, popravljeno i dopunjeno izdanje*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
 11. Damjanović, Stjepan, 1995. *Jazik otačaski*, Zagreb: Matica hrvatska
 12. Damjanović, Stjepan, 2002. *Slovo iskona*, Staroslavenska/starohrvatska čitanka, Zagreb: Matica hrvatska.
 13. Damjanović, Stjepan, Jurčević, Ivan, Kuštović, Tanja, Kuzmić, Boris, Lukić, Milica, Žagar, Mateo 2004. *MALI staroslavensko-hrvatski rječnik*, Zagreb: Matica hrvatska.
 14. Daničić, Đ., 1874. *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka*, Državna štamparija u Biogradu.
 15. Đorđić, Petar, 1971. *Istorija srpske cirilice, Paleografsko-filološki prilozi*, Beograd.
 16. Gabrić-Bagarić, Darija, 1974/75. Fonetske i morfološke osobine Hanibala Lucića, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, knj. VIII, Sarajevo, str. 49-93.
 17. Gabrić-Bagarić, Darija 2005. Crkvenoslavensko i narodno u bosansko-hercegovačkim epigrafskim spomenicima od 12. do 18. st. – u: *DRUGI Hercigonjin zbornik / uredio Stjepan Damjanović*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
 18. Gošić, Nevenka 1989. Sto pedeset godina publikovanja i proučavanja Povelje bana Kulina – u: *Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina (1189-1989)*, ANUBiH, Posebna izdanja, Knjiga CX; Odjeljenje društvenih nauka, knj. 23, Sarajevo, str. 45-59.
 19. Grickat, Irena, 1961-1962. *Divoševo jevanđelje*, Južnoslovenski filolog XXV, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 227-293.
 20. Grupa autora 1982. *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini. Od najstarijih vremena do 1918. godine*, Sarajevo: IRO «Veselin Masleša», 308 str.
 21. Grupa autora 1998. *Povijest Bosne i Hercegovine. Od najstarijih vremena*

- do 1463, knj. I, Sarajevo.
22. Grupa autora 1974. *Starija književnost*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 350 str.
 23. Hadžagić, Amira, 1999. *Duži oblici genitiva*, Bosanski jezik. Časopis za kulturu bosanskoga književnog jezika, Tuzla, str. 86-96.
 24. Hadžagić, Amira, 1999. *Duži oblici dativa i lokativa*, Didaktički putokazi, Časopis za bosansku nastavu i praksu, Zenica, str. 67-69.
 25. Halilović, Senahid, 1995. *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo: KDB Preporod.
 26. Hamm, Josip, 1958. *Staroslavenska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
 27. Hercigonja, Eduard, 1994. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb.
 28. Hercigonja, Eduard 2004. *Na temeljima hrvatske književne kulture: filološkomedievističke rasprave*, Zagreb: Matica hrvatska.
 29. Hrvatski enciklopedijski rječnik (HER), 2005. 1-12, Zagreb: Novi Liber.
 30. Ivić, Pavle, 1985. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, Subotica: Matica srpska.
 31. Jahić, Dževad, 2002. *Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne*, Sarajevo: Institut za jezik.
 32. Jahić, Dževad, Halilović, Senahid, Palić, Ismail, 2000. *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe.
 33. Jerković, Vera, 1975. *Paleografska i jezička ispitivanja o Čajničkom jevanđelju*, Novi Sad: Matica srpska.
 34. Jurčević, Ivan 2002. *Jezik hrvatskoglagoljskih tiskanih brevijara*, Osijek: Pedagoški fakultet.
 35. Jurić-Kappel, Jagoda, 2001. Rukopisi krstjanina Radosava u svjetlu dosadašnjih istraživanja – u: *Zbornik radova, Drugi hrvatski slavistički kongres*, Zagreb, str. 225-232.
 36. Jurić-Kappel, Jagoda, 2005. Kopitarovo četveroevangelje – u: *DRUGI Hercigonjin zbornik / uredio Stjepan Damjanović*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
 37. Kuljbakin, S. 1925. *Paleografska i jezička ispitivanja u Miroslavljevom jevanđelju*, Posebna izdanja SKA, knj. LII, Sremski Karlovci 1925.
 38. Kuna, Herta, 1974. Administrativno-pravni spisi – u: *Starija književnost*, Knj. I, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
 39. Kuna, Herta, 1973, Bosanski rukopisni kodeksi u svjetlu južnoslavenskih redakcija staroslavenskog jezika, *Izdanja Muzeja grada Zenice*, sv. 3, str. 89-102.
 40. Kuna, Herta, 1982. Srednjovjekovna bosansko-hercegovačka književnost – u: *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini. Od najstarijih vremena do 1918. godine*, Sarajevo: IRO «Veselin Masleša».
 41. Kuna, Herta, 2001. Marginalije bosanskog Vrutočkog evanđelja – u:

- Zbornik radova, Drugi hrvatski slavistički kongres, Zagreb, str. 233-236.*
42. Malić, Dragica, 1988. *Povaljska listina kao jezični spomenik*, Zagreb: Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva.
 43. Matasović, Ranko, 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
 44. Mihaljević, Milan 2002. *Slavenska poredbena gramatika. 1. dio. Uvod i fonologija*, Zagreb: Školska knjiga.
 45. Moguš, Milan, 1993. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb: Globus.
 46. Peco, Asim 1989. Povelja Kulina bana u svjetlosti štokavskih govora XII i XIII vijeka – u: *Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina, 1189-1989*, ANUBiH, Posebna izdanja, knjiga XC, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 23.
 47. Peco, Asim, 1985. *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd: Naučna knjiga.
 48. Peco, Asim, 2007¹. Govori istočne i centralne Hercegovine, Sarajevo.
 49. Peco, Asim, 2007². Govori zapadne Hercegovine, Sarajevo.
 50. Peco, Asim, 2007³. Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne II, Sarajevo.
 51. Rački, Franjo, 1881. Najstarija hrvatska ćirilicom pisana listina, *Starine JA*, XIII.
 52. Silić, Josip, Pranjković, Ivo, 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika : za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
 53. Skok, Petar 1971-1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-III, Zagreb: JAZU.
 54. Stojanović, Ljubomir, 1929. *Stare srpske povelje i pisma. Dubrovnik i susedi njegovi*, knj. I – Prvi deo, Srpska manastirska štamparija: Beograd – Sremski Karlovci.
 55. Stojanović, Ljubomir, 1934. *Stare srpske povelje i pisma. Dubrovnik i susedi njegovi*, knj. I – Drugi deo, Srpska manastirska štamparija: Beograd – Sremski Karlovci.
 56. Turbić-Hadžagić, Amira, 2005. Bosanski književni jezik (Prvi razvojni period od 9. do 15. stoljeća), *Bosanski jezik. Časopis za kulturu bosanskoga književnog jezika*, 4, Tuzla, 137-161.
 57. Turbić-Hadžagić, Amira, 2006. *Deklinabilne riječi bosaničnih pravnih tekstova od 12. do 15. stoljeća*, Doktorska disertacija (rukopis).
 58. Turbić-Hadžagić, Amira, 2006. Jezične osobitosti krajišničkih pisama 17. stoljeća, *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa – Riječki filološki dani, održanoga u Rijeci od 18. do 20. studenoga 2004*, str. 285-296.

Amira TURBIĆ-HADŽAGIĆ

**THE DECLINATION OF PERSONAL PRONOUNS *I* AND *YOU*
IN BOSNIAN LEGAL DOCUMENTS FROM THE 12TH TO 15TH
CENTURY**

In this essay the author excerpts and analyses personal pronouns *I* and *you* in Bosnian legal documents from the 12th to 15th century in the corpus of 75 original documents.

The use of personal pronouns in Bosnian legal documents is compared to the same pronouns in the Old Church Slavic language (the elements of the Old Church Slavic and old-Bosnian language), the Čajniče gospel, the Divoš gospel as well as in the Kopitar quadruple gospel.

At the end the author exhibits the specific features of the relation between grapheme: phoneme/morpheme.